

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA SHAXSLARARO MUNOSABATGA KIRISHISH KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH

*Ergasheva Tuyg'unoy Shavkatjon qizi,
Turon Zarmed universiteti Maktabgacha ta'lim va sport kafedrası o'qituvchisi*

Annotatsiya: Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining odob-axloq qoidalarining shaxslararo munosabatlarini rivojlantirish vazifalari yechimi taklif etiladi. Bu - turlar, navlar, shakllar, formulalar, o'yinlar, situatsion mashqlar va boshqalar - 4-sinf o'quvchilari bilan muloqot qilish istagini, tengdoshlariga ijobiy munosabatni rivojlantirish bo'yicha mualliflik huquqi tizimi tanlov darslari shaklida taqdim etiladi. , shaxslararo muloqotda o'z fikrlarini ifoda etish qobiliyati; boshlang'ich sinf o'quvchilarini tinglash; guruhda ishlash.

Tayanch so'zlar: shaxslararo munosabatlar, ta'lim jarayoni, boshlang'ich sinf o'quvchilari, tuzilma odoblari, odob-axloq qoidalari, tanlov darslari.

Zamonaviy jamiyatda muvaffaqiyatli hayot kechirish uchun har qanday inson umumiy qabul qilingan xulq-atvor qoidalariga rioya qilishi kerak. Shu bilan birga, hozirgi vaqtda, jumladan, yosh avlod o'rtasida axloqning umumiy tanazzulga uchrashi kuzatilmoqda. Madaniy va axloqiy tarbiya - bu bolalikdan boshlab rivojlanishi kerak bo'lgan shaxslararo munosabatlarni rivojlantirish jarayoni. Shuning uchun boshlang'ich maktabda bolalarning shaxslararo munosabatlarini rivojlantirish muammosini shakllantirish va hal qilish hali ham muhimdir. Boshlang'ich maktab yoshida o'quvchilarda atrofda odamlar bilan yangi turdagi munosabatlar shakllana boshlaydi. Aynan shu davrda ijtimoiy tuyg'ular deb ataladigan elementlar rivojlanadi, ijtimoiy xulq-atvor ko'nikmalari shakllanadi (harakat uchun javobgarlik, o'zaro yordam, kollektivizm, do'stlik va boshqalar), jamoaviy fikrning o'z dunyoqarashining shakllanishiga ta'siri. Bu yoshda bolalar o'zlarining xatti-harakatlarining axloqiy tomoniga alohida e'tibor berishadi, chunki ular boshqalarning ijobiy bahosini olishni xohlashadi, shuning uchun bu davr madaniy muloqot qoidalarini o'rganish uchun sezgir.

Kichik maktab o'quvchilarining shaxslararo munosabatlarini rivojlantirish muammosi bilan shug'ullangan olimlar: V.N. Drujinin, E.P. Ilyin, O.N. Istratov, Ya.L. Kolomenskiy, V.G. Krisko, A.A. Rean va boshqa tadqiqotchilar. Odobning mohiyati va vositalari A.B. Venetskaya, E.A. Zamedlina, V.V. Kobzeva, I.N. Kurochkina, V.I. Petrova, E.L. Starunkina, V.I. Yujin va boshqa ba'zi olimlar va amaliyotchilar. Ushbu muammoning qarama-qarshiligi shundaki, bugungi kunda odob-axloq qoidalarining kichik yoshdagi o'quvchilarning shaxslararo munosabatlarini rivojlantirishga ta'siri etarlicha o'rganilmagan.

Tadqiqotning maqsadi - 4-sinf o'quvchilari o'rtasida shaxslararo munosabatlarni rivojlantirish vositasi sifatida odob-axloq qoidalaridan foydalanish imkoniyatlarini nazariy asoslash va sinab ko'rish.

Shunday qilib, munosabatlar «individual, tanlangan, ob'ektiv voqelikning turli tomonlariga ega bo'lgan shaxsning ongli aloqalarining yaxlit tizimi, shu jumladan uchta bog'liq komponent:

insonning odamlar bilan aloqasi; o'zingizga; tashqi dunyo predmetlariga munosabat. Shaxslararo munosabatlarning xususiyatlari haqida gapirganda, ularning haqiqiy o'zaro ta'siri natijasida yuzaga keladigan sub'ektiv aloqalar va ularda ishtirok etuvchi shaxslarning turli xil hissiy va boshqa tajribalari (yoqtirish va yoqtirmaslik) bilan birga keladi. Ular odamlarning to'g'ridan-to'g'ri o'zaro ta'siri va birgalikdagi faoliyati natijasida rivojlanadi, boshqalarga, o'ziga nisbatan shaxsiy munosabati orqali ularning yo'nalishi va natijalariga ta'sir qiladi. Ularni amalga oshirish qiymat mulohazalari, hissiy tajribalar va o'ziga xos xatti-harakatlarni ifodalash orqali amalga oshiriladi.

Boshlang'ich maktab yoshida bolalar boshqa odamlar, ham kattalar, ham tengdoshlar bilan yangi turdagi munosabatlarni shakllantiradilar. Kichik yoshdagi o'quvchilarning shaxslararo munosabatlari turli omillarga bog'liq, masalan, o'quv muvaffaqiyati, o'zaro hamdardlik, umumiy manfaatlar, tashqi hayot sharoitlari, gender xususiyatlari. Bularning barchasi bolaning sinfdoshlari bilan munosabatlarini tanlashiga ta'sir qiladi va pirovardida ularning kelajakdagi mustaqil hayotidagi ijtimoiy ahamiyatini belgilaydi.

Buxoro shahridagi 11-sonli umumta'lim maktabida dastlabki aniqlovchi tajribasini olib borish jarayonida shaxslararo munosabatlarning rivojlanish darajasini diagnostika qilish uchun 4 «A» sinf o'quvchilari - nazorat guruhi va 4 «B» sinf o'quvchilari - eksperimental guruhlarini belgilab olindi (har bir guruhda 25 ta bola). Bunda to'rtinchi sinf o'quvchilarining quyidagi psixologik va yosh xususiyatlari hisobga olindi. To'rtinchi sinfga kelib, sinfdoshlarning bolaga bo'lgan munosabati, bir tomondan, uning boshqa bolalar orasidagi mavqei belgilaydi, boshqa tomondan, uning hissiy holatiga ta'sir qiladi. Bu yosh davrida ular rivojlanadi: bir-biriga nisbatan talabchanlik, o'zaro baholash, jamoa fikrining ahamiyati va boshqalar. Bu ehtiyojlar bolaning tengdoshlari bilan muloqot qilish istagida, hamma narsani birgalikda qilish istagida ifodalanadi.

Shu sababli, ushbu sohadagi og'ishlarni o'z vaqtida tashxislash zarur, chunki salbiy shaxslararo munosabatlar bolaning shaxsiyatini shakllantirishga, kelajakda uning aqliy rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Kichik maktab o'quvchilari o'rtasida odob-axloq qoidalari yordamida shaxslararo munosabatlarni rivojlantirish bo'yicha eksperimental tadqiqot uch bosqichda o'tkazildi: aniqlash, shakllantirish, nazorat qilish.

Dars mavzulari Dars mazmuni Shaxslararo munosabatlarni rivojlantirishga qaratilgan vazifalar Odob elementlari (vositalari)

1. Kirish suhbat. «Tanish» o'yini. Sinf burchagida plakat yasash (tanishning nutq formulalarini tuzish). Shaxslararo muloqot jarayonida o'z fikrlarini ifoda etish qobiliyatini rivojlantirish. Shakl: nutq odobi. tanishlik formulasi.

2. «Nima uchun siz xushmuomala bo'lishingiz kerak?». «Odobli so'z» o'yini. «Xushmuomalalik darsi». O'yin muloyim so'rov, muloyim rad etish. «Xushmuomalalik daraxti» ni yaratish (odobli xatti-harakatlar qoidalari). Muloqot uchun ijobiy istakni, guruhda ishlash qobiliyatini rivojlantirish. Turi: kundalik odob-axloq qoidalari. Shakl: nutq odobi.

3. «Menga bir narsa ayting, men sizga kimligingizni aytaman». Suhbat. «Oltin so'zlar» hikoyasidan parcha tahlili. Mavzu bo'yicha munozara: «Suhbat davomida xatti-harakatlar normalari»; sahnalashtirilgan vaziyatlar («Kutubxonada», «Sinfdoshlar suhbatini», «Telefonda suhbat», «O'qituvchi va o'quvchi suhbatini»). Shaxslararo muloqot jarayonida o'z fikrlarini ifoda etish qobiliyatini rivojlantirish. Turi: kundalik odob-axloq qoidalari. Turli xil: telefon odobi. Shakl: nutq odobi.

4. «Kechirasiz». N.Yusupovning «Kechir meni» she'ri muhokamalari. Vaziyatni tahlil qilish «do'stlar o'rtasidagi janjal». O'yin Kechirasiz. Eshitish qobiliyatini rivojlantirish. Turi: kundalik odob-axloq qoidalari. Shakl: nutq odobi. Formula «kechirim».

5. «Biz teatrdamiz». Mavzu bo'yicha axloqiy suhbat: «Teatrdamiz o'zini qanday tutish kerak». Viktorina. «Biz teatrdamiz» o'yini. Muloqot uchun ijobiy istakni rivojlantirish. Jamoat joylarida o'zini tutish qoidalari (teatrdamiz). Shakl: nutq odobi.

6. «Yuz ifodalaringiz va imo-ishoralaringiz». Suhbat. Mashq qilish - «Pantomima» (odob-axloq qoidalari muvofiq tengdoshlar bilan muloqot qilish istagini rivojlantirishga qaratilgan). O'yinlar: «Meni tushuning», «Biz aytmaymiz, lekin kecha nima qilganimizni ko'rsatamiz». Tengdoshlar bilan muloqot qilish istagini rivojlantirish. Shakl: nutqdan tashqari odob. «Salomlashish», «uzr so'rash», «xayrlashish».

7. “Maktab, biz yashaydigan uy...”. Suhbat. «Maktabda xulq-atvor qoidalari» eslatmalarining qo’shma to’plami. O’yin vaziyati «O’qituvchiga, sinfdoshga, kutubxonachiga qanday qilib to’g’ri murojaat qilish kerak». Guruhda ishlash qobiliyatini rivojlantirish. Shakl: nutq odobi. Turli xil: maktab odobi.

8. “Mening sinfim mening oilam”. Suhbat. Viktorina. “Yaxshi munosabatlar qoidalari” mavzusidagi salqin burchak dizayni. Suhbatdoshni tinglash, guruhda ishlash qobiliyatini rivojlantirish. Shakl: nutq odobi. Maktab odobi turi.

9. “Tashqi ko’rinish madaniyati”. Suhbat. Mavzuga oid she’rning muhokamasi. Viktorina (vaziyatli muammolarni hal qilish). Muloqot qilish, guruhda ishlash istagini rivojlantirish. Turi: kundalik odob-axloq qoidalari. Shakl: nutq odobi.

10. “Mehmon odobi”. Suhbat. «Taklif», «Mehmonlarni kutib olish» o’yinlari, «Men mehmonman», «Tug’ilgan kun» trening o’yini. “Mehmon uchun qoidalar”, “Mezbonlar uchun qoidalar” guruhlarida ishlash. Tengdoshlar bilan muloqot qilish, guruhda ishlash istagini rivojlantirish. Shakl: nutq odobi. Turli xil: mehmon, sovg’a. Formulalar: «taklif», «minnatdorchilik».

Shunday qilib, aniqlash tajribasidan olingan ma’lumotlarning tahlili shuni ko’rsatdiki, to’rtinchi sinf o’quvchilarining katta qismi tengdoshlari bilan munosabatlarda muammolarga duch keladi.

Aniqlash bosqichining natijalari shakllantiruvchi eksperimentning maqsadini aniqlashga imkon berdi: 4-sinf bolalarida odob-axloq qoidalari orqali shaxslararo munosabatlarni rivojlantirish bo’yicha ixtiyoriy sinflar to’plamini modellashtirish, tashkil etish va sinab ko’rish.

To’rtinchi sinf o’quvchilarining shaxslararo munosabatlarini rivojlantirishga yo’naltirilgan quyidagi vazifalar qo’yildi: muloqot qilish istagini, tengdoshlariga ijobiy munosabatni, shaxslararo muloqot jarayonida o’z fikrlarini ifoda etish qobiliyatini rivojlantirish; suhbatdoshni tinglash; guruhda ishlash.

Mashg’ulotlar majmuasining mazmuni shakllar (og’zaki va og’zaki bo’lmagan), turlari (kundalik), navlar (maktab, mehmon, sovg’a, jamoat joylarida o’zini tutish qoidalari), formulalar (tanishuv, minnatdorchilik, kechirim so’rash) kabi odob-axloq qoidalarini o’z ichiga oladi, taklifnoma, vidolashuv), shuningdek, suhbatlar, adabiy asarlardan parchalarni o’qish, didaktik o’yinlar, dramatisatsiya, vaziyatli mashqlar va topshiriqlar kabi vositalar.

Kichik maktab yoshi - bu bolaning shaxsida yuz beruvchi ijobiy o’zgarishlar va yangiliklar davridir. Shuning uchun ham, mazkur yosh bosqichida har bir bola tomonidan amalga oshiriladigan muvaffaqiyatlar darajasi ancha muhim hisoblanadi. Agarda bola bu davrda yangi qiziqishlarning quvonchini his qilmasa, o’z imkoniyatlari va qobiliyatlarida o’ziga bo’lgan ishonchga ega bo’la olmasa, u holda keyinchalik buni o’z tengdoshlari bilan shaxsiy o’zaro munosabatlar tuzilmasidagi o’rinni to’g’rilash ham qiyin bo’ladi. Bola tomonidan o’zlashtiriladigan va qo’llaniladigan samarali muloqot

vositalari birinchi navbatda atrofda insonlarning unga bo’lgan munosabatini belgilaydi. Muloqot ijtimoiy munosabatlarning o’ziga xos maktabi bo’lib boradi. Turli-tuman uslublarini turli xil uslublarini o’rgana boradi.

Har qanday jamoada bo’lgani kabi, o’quvchilar jamoasida ham jamoa a’zolari ob’ektiv ravishda umumiy jamoaviy maqsad, vazifalar, qiziqish va ehtiyojlardan tashqari mavjud shaxsiy qiziqishlari zahirida jamoada norasmiy munosabatlar tizimini vujudga keltiradilar. Guruhdagi norasmiy munosabatlar guruh kayfiyatiga o’ta kuchli ta’sir ko’rsatuvchi omillardan biridir. Bunday munosabatlarning ta’sir doirasidan ancha kengdir, ularning barqarorligi ham odatda yuqori bo’ladi. Shuning uchun o’qituvchi o’quvchilar jamoasidagi norasmiy munosabatlarni boshqarish muammosiga alohida e’tibor bilan yondashishi kerak.

O’quvchilar jamoasidagi norasmiy munosabatlarni boshqarishda o’qituvchining asosiy vazifasi bu munosabatlarda ahloqiy me’yorlarning buzilishiga yo’l

qo'ymaslikdan iborat. O'qituvchi o'quvchilar jamoasidagi norasmiy munosabatlarda hech qaysi o'quvchining huquqlari kamsitilmasligiga, jamoaning boshqa a'zolari tomonidan qo'pol hazil nishoniga aylantirilmasligiga e'tiborli bo'lmog'i kerak.

Jamoadagi, shu jumladan o'quvchilar jamoasidagi shaxslararo munosabatlar uchun xos bo'lgan ijtimoiy-psixologik hodisalardan biri nizoli vaziyatlardir. Jamoada turlicha nuqtai - nazarga, ideallarga, ehtiyojlarga ega bo'lgan insonlar bor ekan, bu erda nizoli vaziyatlarning vujudga kelishita biiydir. Albatta, o'qituvchi o'quvchilar jamoasidgi ijobiy ijtimoiy - psixologik muhitni saqlab turish uchun bu erda yuzaga keladigan nizoli vaziyatlarni o'z vaqtida bartaraf etishi lozim bo'ladi.

XULOSA

Shunday qilib, empatiya juda murakkab va ko'p qirrali tushuncha bo'lib, juda chuqur qayg'urishni belgilaydi. Empatiya etakchi ijtimoiy tuyg'u bo'lib, individning boshqa odamlar kechinmalariga emotsional javob bera olish qobiliyati sifatida ko'riladi. U boshqa odamni sub'ektiv qabul qilish, uning kechinmalarini, xayollari va tuyg'ularini tushunishni o'zichiga oladi.

Shunga muvofiq, quyidagi xulosalarni keltrib o'tish maqsadga muvofiq:

-shaxsda empatiyaning namoyon bo'lishida atrofda insonlar jamoasi muhim ro'l o'ynashi mumkin;

-empatiya insonlarning bir-birini tushunishi va qo'llab-quvvatlashi natijasida yuzaga kelishi kuzatiladi;

-kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning ta'limiy faoliyatlarining negizida empatiya hissi qaror topishi mumkin;

-kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda jamoa munosabatlarini qaror topishi ularda empatiyaning kuchayishiga olib kelishi ehtimol.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Samarova Shoxista Rabadjanovna, Rakhmonova Muqaddas Qahramanovna, Mirzarahimova Gulnora, Ikromovna, Maratov Temur Gayrat ugli, Kamilov Bobir Sultanovich. (2020). Psychological aspects of developing creative personality and the concept of reduction of creativity to intellect. JCR. 7(17): 498-505. doi: 10.31838/jcr.07.17.69

2 Jabbor Usarov. (2019, June). Using Teaching Methods for Development Pupil Competencies. International Journal of Progressive Sciences and Technologies, 15(1), 272-274.